

РОЗДІЛ 10 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.962 (477)

СУД У СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН COURT IN THE PUBLIC RELATIONS

Баронін Д.Б.,

*здобувач кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті суд розглядається як учасник суспільних відносин. Обґрунтовується, що одним із механізмів трансформації інституту суду з виключно державного (а отже, політичного) органу в соціальний інститут, тобто орган, основним призначенням якого є слугування інтересам членів суспільства щодо надання умов для ефективного захисту їх права, є саме впровадження ефективного соціального контролю за діяльністю суду.

Ключові слова: суд, суспільство, види контролю, соціальний контроль, межі соціального контролю.

В статье суд рассматривается как участник общественных отношений. Обосновывается, что одним из механизмов трансформации института суда из исключительно государственного (политического) органа в социальный институт, то есть орган, основным предназначением которого является обслуживание потребностей членов общества в эффективном механизме защиты их права, является именно внедрение эффективного социального контроля над деятельностью суда.

Ключевые слова: суд, общество, виды контроля, социальный контроль, пределы социального контроля.

The article is considered as a member of the court of public relations. It is proved that one of the mechanisms of transformation of the institution of exclusively public (political) authority in a social institution that is a body whose primary purpose is to serve the needs of members of society in an effective mechanism to protect their rights, there is the introduction of effective social control over the activities of the court.

Key words: court, society, types of control, social control, social control limits.

Актуальність теми. В Україні суд є одним з основних складників політичного устрою країни й визначається самостійними завданнями й засобами їх виконання, відповідною системою в механізмі державних органів і специфічною формою діяльності, що прямо впливає на соціальні й політичні процеси держави. Він як державний інститут має прояв через власну постійну загребувальність суспільством, володіє дієздатністю й спроможністю до втілення й практичної реалізації в найширшому спектрі соціальних явищ: від мегаполітичного (міжнародного) рівня до сфери приватного життя. Проте такий статус можливий лише за умов розвиненого громадянського суспільства, де суд існує як цілісне й багатофункціональне явище, як органічна єдність громадського й особистого, політичного й правового, соціального й духовного. У зв'язку із цим актуалізується питання взаємодії суду та інститутів громадянського суспільства, механізмів, що дозволяють трансформуватися суду із суто державного (а значить і політичного) інституту в соціальний, що є, власне, для нього природним статусом. Одним із засобів забезпечення такої взаємодії є соціальний контроль над судом.

Стан дослідження теми. Питанню взаємодії суду та суспільства останнім часом приділяється все більша увага вітчизняними правниками, зокрема, цій тематиці присвячували свої праці М.Й. Вільгушинський, С.В. Гладій, В.В. Городовенко, І.С. Марочкін, Л.М. Москвич, О.О. Овсяннікова, С.В. Прилуцький та ін. Оскільки видів взаємодії між зазначеними со-

ціальними інститутами чимало, ми поставили за мету проаналізувати ресурси соціального контролю як одного з механізмів взаємодії суду та суспільства.

Будучи інтегрованою в державний механізм, суд виконує функцію посередника в суперечках між учасниками суспільного життя і являє собою достатньо ефективний засіб примирення й розв'язання соціальних конфліктів. У цьому бачиться головна соціальна цінність правосуддя й основна причина, через яку суб'єкти соціального життя конституують судову владу. Водночас судова влада (як і інші гілки влади) і структури громадянського суспільства зв'язані генетично. У суспільстві, де немає місця для громадянської ініціативи, не може існувати незалежна судова влада, а широке розповсюдження нігілістичного настрою масової свідомості у відношенні до легальних форм задоволення своїх потреб і захисту інтересів руйнує фундамент існування судової влади. Тому судова влада потребує, по-перше, соціального контролю з боку представників суспільства за справедливим застосуванням не тільки закону, а й норм моралі, з врахуванням місцевих традицій і звичаїв, що склалися, та, по-друге, забезпечення представниками суспільства таких умов, які можуть гарантувати суддям незалежність від незаконного впливу офіційних структур і самостійність у формуванні їхнього внутрішнього переконання в судовій справі, саме тому актуальним є питання визначення способів та меж соціального контролю над судом [1, с. 242].

Соціальний контроль – це спосіб саморегуляції соціальної системи, який забезпечує впорядкованість взаємодій між людьми завдяки нормативному регулюванню. До його системи входять всі способи реакції як великих суспільних утворень, так і конкретного індивіда на різноманітні конкретні дії людини чи груп, усі засоби суспільного тиску для того, щоб поставити позанормовану поведінку та діяльність у певні соціальні межі.

Різновидом соціального контролю є соціально-правовий контроль. Це об'єктивний процес, який є передумовою для сталого розвитку будь-якого громадянського суспільства. Соціально-правовий контроль сприяє підтримці цілісності та організації суспільства, посиленню державного порядку. Він є вирішальним чинником у вирішенні суперечок і подоланні конфліктів, що виникають у процесі функціонування та розвитку суспільства. Його здійснення пов'язане з об'єктивною необхідністю підтримувати динамічний баланс суб'єкта та об'єкта в процесі державного управління. Соціально-правовий контроль сприяє не тільки виправленню помилок, подоланню девіантної поведінки, а також підтримці соціальних та правових нововведень, розвитку правової культури й покращенню політичних інститутів суспільства [2, с. 27].

Зазвичай соціальний контроль поділяють на неформальний та формальний. Неформальний соціальний контроль може полягати в застосуванні неформальних нормативних вимог, санкцій, «неофіційного» соціального тиску. Наприклад, може бути у формі приписів норм-очікувань, схвалення, поглядів підтримки або невдоволення, погроз, а також переконань. Неформальний контроль – це процес взаємного контролю учасників будь-якого процесу, наприклад, різні форми реакції суспільної думки щодо функціонування суду (осуд, критика, невдоволення). Під формальним розуміють державний контроль, що здійснюють соціальні інститути й організації, а також юридичні норми, призначення яких – захист певного соціального порядку.

Отже, контроль над судовою системою може бути неформальним (із боку інститутів громадянського суспільства) та формальним (із боку держави).

Зважаючи на характер відносин об'єкта й суб'єктів контролю, він може поділятися на зовнішній та внутрішній. У системі зовнішнього контролю «першим» є законодавець, котрий у законодавчих актах визначає заходи та межі зовнішнього контролю щодо кожної окремої установи. Іншими словами, саме Верховна Рада України має визначити способи здійснення соціального контролю над судами.

Внутрішній контроль здійснюється безпосередньо всередині органів та установ однієї системи. Внутрішній контроль охоплює всю діяльність предмета, що досліджується, а система зовнішнього контролю найчастіше утворюється як вузькоспеціалізована й стосується лише певної функції або окремої сторони діяльності підконтрольної ланки. Внутрішній контроль нерозривно пов'язаний із завданнями, поставленими перед системою, а зовнішній значною мірою зумовлений необхідністю забезпечити вирішення

суспільних завдань і реалізації загальнодержавних інтересів.

Контроль може бути кваліфікований за різними підставами. Проте одним із найважливіших критеріїв класифікації соціального контролю є суб'єктний. Саме від того, хто здійснює контроль, який його правовий статус, мета, обов'язки й функції, залежать види контролю, зміст, цілі й завдання.

Традиційно, залежно від суб'єктів, що здійснюють контроль щодо судової системи, виділяють міжнародний, державний та громадський контроль. Усі ці суб'єкти самостійні, мають свої особливості, які полягають у неоднакових межах та обсязі контрольного впливу, змісті контрольної діяльності, юридичних наслідках контролю. Водночас між різними суб'єктами існує діалектичний взаємозв'язок, заснований на загальній меті, принципах, об'єкті контрольної діяльності, яка у свою чергу забезпечує єдність і цілісність механізму контролю за діяльністю судової системи. Контрольний вплив різних суб'єктів доповнює й посилює один одного, дає змогу підвищити ефективність діяльності судової системи з вирішення найважливіших завдань.

В.С. Шестак, досліджуючи державний контроль, висловив оригінальну думку й запропонував залежно від суб'єкта поділяти контроль у державі на наднаціональний (наддержавний) та національний (внутрішньодержавний), а останній – на громадський, державний та контроль органів місцевого самоврядування [3, с. 11].

Дійсно, існування в межах держави громадянського суспільства передбачає наявність таких двох глобальних видів контролю, як наднаціональний (міжнародний) та національний (внутрішньодержавний), різновидами якого є державний і недержавний (контроль інститутів громадянського суспільства) контроль. Причому як державний, так і контроль інститутів громадянського суспільства може бути зовнішнім і внутрішнім [4, с. 44–45].

Світовий досвід сучасних демократичних країн показує, що судова влада – це результат політичного компромісу, що досягається між законодавчою та виконавчою владою. Водночас незалежна судова влада – це результат компромісу, який досягається між державою та громадянським суспільством. Так, саме завдяки відповідним правовим інститутам суспільство попереджає й не допускає виключну підлеглість судової влади державі в особі її органів чи посадових осіб. С.В. Прилуцький вважає, що компроміс між державою та громадянським суспільством у питанні організації судової влади та здійснення правосуддя реалізується перш за все у формі громадянського контролю. Зокрема, суспільство реалізується під час здійснення правосуддя через безпосередню участь представників громадянського суспільства (народних засідателів, присяжних). Рівнозв'язку між суспільством та державою сприяє адвокатура як незалежний правозахисний інститут громадянського суспільства, що має стати важливою опорою судової влади. Крім того, громадський контроль над судовою владою має здійснюватися через відкритість право-

суддя (гласність та відкритість судочинства), доступність засобів масової інформації до судової інформації та її об'єктивне висвітлення [5, с. 237].

Водночас, на думку В.В. Городовенка, контроль громадськості над судами можливий завдяки наявності, по-перше, гласності, відкритості (публічності) судового розгляду; по-друге, наявності інституту відводу суддів за ініціативою учасників процесу або самих суддів; по-третє, участі народу в здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних; і по-четверте, включення до складу кваліфікаційних комісій суддів та Вищої ради юстиції, крім суддів, представників юридичної громадськості [6, с. 24].

Юридичною й суспільною практикою вироблені певні форми контролю суспільства над правосуддям: гласність процедури судочинства; демократичний порядок формування судової системи й суддівського корпусу; інформованість суспільства про механізм функціонування судової влади, про ухвалені нею рішення, про призначення й особисті якості її представників, а також надання гласності й відкритого обговорення всіх цих питань у межах публічного дискурсу. Разом усе це складає відкритість, «прозорість», або транспарентність, правосуддя. Вона покликана виконувати такі функції:

- контроль громадянського суспільства над незалежністю й справедливістю судочинства;
- створення умов для одноманітності практики застосування й дотримання закону;
- забезпечення юридичної економії, яка дозволяє учасникам процесу повно й оперативно охопити як весь нормативний матеріал, так і практику його судового застосування.

Тому, як справедливо зазначає О.О. Овсяннікова, транспарентність судової влади – необхідна умова здійснення ефективного громадського контролю. Транспарентна судова влада дозволить суспільству контролювати забезпечення незалежності та справедливості судочинства, створить умови для одноманітності практики застосування й дотримання закону, а також дозволить учасникам судового процесу повно й оперативно охопити як весь нормативний матеріал, так і практику його судового застосування [7, с. 9].

Як вбачається, мета соціального контролю над судом – формування суспільної довіри до нього. Основною проблемою в питанні довіри до суду як інсти-

туту підтримання правопорядку й справедливості є впевненість у його незалежності. Незалежність як якість судової системи в сучасній вітчизняній літературі трактується в двох аспектах: 1) незалежність як самостійність судової влади, відсутність легальних повноважень, що дозволяють втручатися в її компетенцію органам законодавчої та виконавчої влади; 2) незалежність як самостійність і незаангажованість судді під час прийняття рішення в справі.

Місія суду полягає в тому, щоб визначити міру й межі свободи індивіда та межі розсуду публічної влади. Будучи незалежним інститутом публічної влади, судова влада, виконуючи функцію правосуддя, покликана забезпечувати політичну стабільність країни, захищаючи конституційний лад від узурпації та зловживання владою з боку політичних партій чи груп, окремих інститутів публічної влади (президента, парламенту, уряду та ін.). Судова влада – це особливий, проте самостійний учасник політичного життя країни, який активно впливає на правову систему країни, її організацію, розвиток та стабільність. Саме суд повинен здійснювати судовий контроль над законністю у сфері політики. Зокрема, контролювати законність створення та діяльність політичних партій, забороняти неконституційні партії, гарантувати дотримання політичних прав громадян та ін.

Крім того, на основі принципу верховенства права з функції правосуддя виокремлюється функція з виявлення прогалин у законодавстві та оперативного їх усунення шляхом добування права. Суддя як носій судової влади – це самостійна особистість, яка своїм рішенням забезпечує не лише правосуддя, розв'язуючи правові конфлікти, а й утверджує ним гармонію правової системи, стабільність соціальних, економічних та політичних відносин у країні.

Висновки. Суд у системі суспільно-правових відносин має бути незалежною стороною між державою (органами державного управління) та людиною. Незалежна судова влада – це необхідний атрибут громадянського суспільства, де суд виступає не складовою системи державного апарату та управління, а є незалежним та безстороннім посередником між громадянським суспільством та державою. Такі стан та роль судової влади встановлюється завдяки прямій та активній участі членів громадянського суспільства в її організації та діяльності, зокрема, через інститути соціального контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прилуцький С.В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект / С.В. Прилуцький // Кримінальне право та кримінологія. – 2010. – № 1. – С. 236–243.
2. Спільник С.І. Теоретико-правові аспекти соціального контролю // Держава та регіони. Серія «Право». – 2012. – № 2. – С. 27–31.
3. Шестак В.С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В.С. Шестак. – Х., 2002. – 19 с.
4. Пальченкова В.М. Класифікаційна модель соціального контролю над пенітенціарною системою: теоретико-правовий аспект / В.М. Пальченкова // Держава та регіони. Серія «Право». – 2011. – № 4. – С. 44–49.
5. Прилуцький С.В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект / С.В. Прилуцький // Кримінальне право та кримінологія. – 2010. – № 1. – С. 236–243.
6. Городовенко В.В. Актуальні проблеми забезпечення відкритості судової влади / В.В. Городовенко // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 12(136). – С. 22–27.
7. Овсяннікова О.О. Транспарентність судової влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / О.О. Овсяннікова. – Х., 2009. – 20 с.